

POJEM PRAVDY A ALTERNATÍVY V TEÓRII POZNANIA

R. E. KVIŽINADZE, Poňatije istiny i alternativy v teorii poznaniya. Izd. Mecniera, Tbilisi 1977, 138 s.

Zvýšený záujem o problematiku poznávacieho procesu nielen zo strany špeciálnych vedeckých disciplín, ale aj zo strany filozofie je v súčasnej dobe podmienený medzinárodným nesporným aj intenzívnym vedecko-technickým rozvojom a rozvojom samého vedeckého bádania. Jedným z gnozeologických okruhov, ktorému sa v súčasnej sovietskej filozofii venuje pozornosť, je problém pravdivosti poznania. Je to problém, ktorého riešenie má veľký význam jednak pre budovanie a úspešné rozvíjanie vedeckých teórií, jednak pre úspešnú realizáciu spoločenskej praktickej činnosti. Preto neudivuje, že neustále rastie počet zborníkov, či monografií, ktoré sú mu venované. Patrí k nim aj knižka gruzínskeho filozofa R. E. Kvižinadzeho *Pojem pravdy a alternativy v teorii poznania*, ktorá vyšla v tbiliskom vydavateľstve r. 1977.

Práca je zameraná na skúmanie teoreticko-poznávacej problematiky pojmu pravdy. Dalo by sa povedať, že autor, vychádzajúc z tohto základného cieľa, napísal svoju knihu najmä ako polemiku s predstaviteľmi viacerých súčasných nemarxistických koncepcií pravdy. Odhalenie základných určení v pojme pravdy, teoreticko-poznávaciú explikáciu všeobecnej podstaty tohto pojmu pokladá R. E. Kvižinadze za veľmi náročnú, veľmi dôležitú úlohu filozofického bádania a s ohľadom na schopnosť jej adekvátneho vyriešenia v rámci predmarxistických a súčasných najznámejších nemarxistických filozofických koncepcií podáva hodnotenie týchto koncepcií. Ukazuje na ich ohraničenosť a jednostrannosť a napokon dokazuje jedinú reálnu možnosť vyrie-

šenia danej úlohy v systéme marxisticko-leninskej filozofie.

Kniha *Pojem pravdy a alternativy v teorii poznania* obsahuje päť kapitol, ktoré skúmajú tieto aspekty vytýčeného problému: Otázka pravdy ako filozofický problém. Filozofické interpretácie pravdy. Dialektickomaterialistická teória objektívnosti pravdy. Pravda a vedecké zdôvodnenie. Pojem pravdy a alternativy v teorii poznania.

Skôr ako autor pristupuje k skúmaniu podstaty pravdy, upozorňuje na negatívne dôsledky nejednoznačnosti, s akou sa tento pojem vo filozofickej literatúre používa (nehovoriac už ani o jeho často nezdôvodnenej frekvencii v jazyku každodenného života) a tiež na nebezpečenstvo postupov, pri ktorých sa bádateľ opiera neraz o zamľčané, „ukryté“ predpoklady ako o východiská k riešeniu problému pravdy, pričom však explikácia zmyslu týchto predpokladov už vlastne určuje množinu svetonázorových, všeobecnometodologických, logických a gnozeologických aspektov daného problému.

Ako upozorňuje Kvižinadze, teoreticko-poznávaci problém týkajúci sa otázok pravdy tvorí relatívne samostatnú časť filozofického skúmania, ktorú síce nemožno redukovať na iný filozofický problém, ale zároveň ho ani nie je možné eliminovať a vyhradiť do oblasti špeciálnovedných skúmaní. Riešenie tohto problému súvisí s riešením iných filozofických problémov, túto závislosť nie je možné poprieť. V najvšeobecnejšej forme by sa špecifická filozofická metóda používaná pri teoreticko-poznávacom bádani mohla podľa autora určiť ako objas-

nenie zmyslu siete všeobecných pojmov a kategórií, s ktorými človek narába v najrozličnejších druhoch svojej poznávacej činnosti, na najmä v procesoch vedeckého osvojovania sveta. Pri teoreticko-poznávacích skúmaniach problému pravdy je účinné využívať metódy funkcionálnych analýz, metódy systémovo-štruktúrnej, semiotickej a lingvistickej analýzy, avšak súbor týchto metód, ako to správne zdôrazňuje autor, nemôže nahradiť samu gnozeologickú analýzu problému.

Pri vysvetľovaní podstaty pojmu pravdy vychádza R. E. Kvižinadze z toho, že problém pravdy má nesmierne veľké množstvo aspektov, z čoho vyplýva aj existencia množiny prístupov a úrovní jeho skúmania. Viacúrovňovosť problému si vyžaduje nevyhnutne celostné skúmanie prekonávajúce jednostranné zotrúvanie na určitých vybraných a izolovaných aspektoch, stránkach problému.

Úsilím autora bolo dokázať, že príčiny neúspechu súčasných buržoáznych koncepcií pravdy tkvejú predovšetkým v absencii takého celostného skúmania problému, v absolutizácii jednotlivých — i keď dôležitých, ale vo svojej izolácii nepostačujúcich aspektov problému, v eliminácii všetkých iných aspektov, súvislostí a vzťahov, ako aj v celkovej ohraničenosti, jednostrannosti interpretácií podstaty pravdy. Na príklade absolutizácie analytických či fenomenologických metód v súčasnej buržoáznej filozofii ilustruje autor neschopnosť týchto filozofických koncepcií dať adekvátnu odpoveď na problémy pravdy a ukazuje nevyhnutnosť skĺznutia absolutizačných tendencií a teoreticko-poznávacích výskumoch na pozície empirizmu alebo iracionalizmu. Neadekvátne svetonázorové, všeobecnometodologické a logické východiská týchto koncepcií, redukujúcich zložitú povahu pravdy, nemôžu v rámci svojich

možností ani priviesť k úspešnému riešeniu problémov. Aké majú byť tieto východiská, aby skúmanie pojmu pravdy našlo svoje adekvátne riešenie, to je základná otázka, na ktorú sa R. E. Kvižinadze usiluje nájsť odpoveď.

Pri teoretickom zdôvodňovaní a hodnotení pravdivosti poznatkov (a práve toto predstavuje jadro filozofických problémov pravdy) sa vyskytujú niektoré komplikácie, ktoré podľa autora možno zhrnúť do dvoch základných skupín. Prvá súvisí so všeobecnými, už spomínanými mlčanlivo prijímanými predpokladmi, pri ktorých sa úloha filozofa formuluje ako nevyhnutnosť dôkladnej analýzy gnozeologických, ontologických a logických aspektov týchto predpokladov. Druhá sa viaže na objasňovanie zmyslu tvrdení, na analýzu ich obsahu a jazykovej formy.

Kvižinadze nastoľuje mnohé závažné problémy späté s filozofickým skúmaním pojmu pravdy. Jedným z nich je otázka možnosti jednotného chápania pojmu pravdivosti v súvislosti so širokým spektrom jeho používania. Abstrahujúc od rozdielov a nejednoznačnosti pri používaní pojmu pravdy (tak ako je tento chápaný tzv. „zdravým rozumom“), analyzuje autor jednak podstatu tohto pojmu (ako predikátu súdov a úsudkov správne informujúcich o veciach), ako aj predpoklady, o ktoré sa tento pojem logicky opiera. Je nevyhnutné rozlišovať predmetno-faktickú skutočnosť od myšlienok, súdov a predstáv o tejto skutočnosti, možnosť porovnávania obrazov skutočností so samou skutočnosťou, stanovenie správnosti odrážania skutočností v nich a napokon uznanie adekvátnosti odrazu aj v procese zmyslového poznania. Dôkladné analýzy uvedených, na prvý pohľad samozrejmych predpokladov však jasne ukazujú, že pri teoretickom zdôvodňovaní a hodnotení pravdivosti

nie je možné vystačiť so „zdravým rozumom“ a že toto je možné len na základe filozofických rozborov. Z týchto dôvodov autor podrobuje kritike obsah pojmu pravdy, ktorý používa tzv. „zdravý rozum“, ako aj tie jeho významy, ktoré pôsobia v rozličných formách poznania. Okrem nedostatkov prístupu „zdravého rozumu“ k problémom pravdy, o ktorých už bola reč (nejednoznačnosť v používaní a mlčanlivé prijímanie neanalyzovaných predpokladov), autor poukazuje aj na jeho neschopnosť sformulovať obsahovo-poznávacie a formálno-logické kritériá na vystihnutie pojmu pravdy a zároveň zdôrazňuje v tejto súvislosti úlohu teórie pravdy, ktorá jediná je schopná splniť túto úlohu.

Značnú časť knihy venuje autor práve preto skúmaniam rôznych teórií pravdy. Konfrontujú názory viacerých filozofov o vzájomnom vzťahu jednotlivých gnozeologických koncepcií v otázkach pravdy [najmä o tom, či sa tieto musia nevyhnutne navzájom vylučovať, alebo či sa môžu aj doplňovať], pristupuje Kvižinadze k pomerne rozsiahlym a podrobným analýzám najznámejších teórií pravdy v minulosti a súčasnosti. Zahŕňa sem teóriu korešpondencie, teóriu koherencie, pragmatickú teóriu pravdy, teóriu performácie a napokon sémantickú koncepciu pravdy. Kritické analýzy filozofických teórií pravdy, vedené z pozícií marxisticko-leninskej teórie poznania, uvádza autor skúmaním teórie korešpondencie. Táto má spomedzi všetkých ostatných svojím chápaním pravdy najbližšie k dialektikomaterialistickej koncepcii [aj keď ich nemožno v nijakom prípade stožňovať], správne sa jej darí vystihovať viaceré aspekty pravdy, ale zároveň sa nemôže zbaviť určitých jednostranností a vnútorných protirečení v dôsledku neúplného uchopenia podstaty pravdy a v dôsledku neade-

kvátnej bázy zdôvodňovania jej povahy.

Pri rozbere historického vývoja teórie korešpondencie zastáva autor názor, že jej zakladateľom bol pred Aristotelom (ktorému sa tradične pripisuje táto úloha) už Platón, ktorý je zároveň aj autor počiatočného náčrtu existenciálnej teórie pravdy. Najzákladnejšia téza teórie korešpondencie je téza o závislosti pravdivého poznania od nezávisle existujúcej skúsenosti, zhodovanie, súhlas s ňou. Aj keď sa teória korešpondencie menila a prechádzala v histórii viacerými, menej či viac modifikovanými evolučnými fázami, jadro teórie korešpondencie sa v podstate nemenilo. V tejto koncepcii, vychádzajúcej zo „zdravého ľudského rozumu“, sa však skoro objavili trhliny, problémy, ktoré postrehol už Platón a po ňom aj mnohí ďalší filozofi staroveku, stredoveku a aj novoveku, ktorí ďalej rozpracovávali jej základné tézy. Z novovekých variánt teórie korešpondencie si Kvižinadze všima najmä Russellovu koncepciu nielen preto, že je obsahovo najbohatšia (Russell v nej kriticky prehodnotil celé dedičstvo teórie korešpondencie od jej vzniku po súčasnosť), ale aj preto, že v nej najmarkantnejšie vystupujú do popredia všetky úskalia, ku ktorým teória korešpondencie počas svojho historického vývoja dospela a ktoré nebola schopná prekonať. Za najzávažnejší nedostatok Russellovej varianty teórie korešpondencie pokladá autor ohraničenosť všeobecno-metodologických a filozofických predpokladov, ktoré slúžia Russellovi ako východiská ku skúmaniu problému pravdivého poznania. Kvižinadze hodnotí Russellov pokus o prekonanie úzkeho empirizmu ako podstatne neúspešný a dokazuje na základe rozborov myšlienok vyjadrených v *An Inquiry into meaning and truth*, v *My philosophi-*

al development a či iných prácach, že tento filozof sa dostal do pozície subjektívneho idealizmu. Jedným z problémových miest v Rusellovej variante teórie korešpondencie je napríklad otázka faktov, na pozadí ktorých skúma Kvižinadze aj vo všeobecnejšej rovine protirečivé momenty rusellovskej koncepcie. Aj na príklade ďalšieho predstaviteľa teórie korešpondencie L. Armoura dokazuje autor neschopnosť tejto koncepcie adekvátne vyriešiť problém pravdy, pričom v súvislosti s armourovskou teóriou upozorňuje najmä na dôležitosť správneho chápania objektívnosti pravdy, na nemožnosť zdôvodnenia objektívnosti inak ako prechodom od teórie k praxi, ako aj na neschopnosť uskutočniť tento rozhodujúci prechod v rámci teórie korešpondencie.

Analyzujúc teóriu koherencie, podľa ktorej pravdivosť tvrdenia spočíva v jeho zhode, v logickom neprotirečení s ostatnými tvrdeniami, sústreďuje R. E. Kvižinadze pozornosť na existenciu jej rozličných variantov. Najvýznamnejšími z nich sú metafyzický a pozitivistický variant. Autor porovnáva svetonázorové, všeobecno-metodologické a logické východiská oboch variantov a zastavuje sa pri stručných rozboroch myšlienok ich hlavných predstaviteľov. V súvislosti s metafyzickým variantom teórie koherencie, ktorej východiskovým svetonázorovým predpokladom je idealistický monizmus, zaoberá sa autor Heglovým filozofickým systémom, najmä jeho princípom totožnosti myslenia a objektu, ktorý od Hegla prevzali a ďalej rozpracovávali aj ostatní prívrženci koherentnej koncepcie pravdy. Analogicky ako pri metafyzickom, tak aj pri druhom, pozitivistickom variante teórie koherencie skúma Kvižinadze východiskové princípy, svetonázorové pozadie, metodológiu a celkové chápanie úlohy filozofie pri riešení problému pravdy, pričom sa opiera naj-

mä o Wittgensteinove a Carnapove názory. Kriticky sa stavia k pokusom radikálnej verzie koherentnej teórie pravdy o eliminovanie mimojazykovej skúsenosti a o redukovanie jednak skúsenosti, jednak samej skutočnosti na jazykové výpovede. Za základný nedostatok tejto teórie pokladá autor jej neoprávnenú absolutizáciu čiastočných aspektov pri určovaní kritérií pravdivosti poznania. Aj keď táto teória obsahuje určité racionálne jadro a podarilo sa jej analyzovať niektoré dôležité momenty problému, nesprávne extrapoluje a zdôrazňuje koherentnosť (prepožičiavajúc jej dominantné postavenie) pri hľadaní kritérií pravdivosti.

Aj pragmatická interpretácia pojmu pravdy sa stáva predmetom autorovej kritiky, ktorý v tejto súvislosti skúma názory Jamesove, Deweyho a iných jej predstaviteľov, poukazujúc popri rozdielnostiach v ich koncepciách i na spoločné črty pragmatickej filozofie, ktorými je predovšetkým individualistické a subjektivistické chápanie ľudskej činnosti. Autor kriticky hodnotí taktiež aj hlavných predstaviteľov teórie performácie a sémantickej koncepcie pravdy a napokon aj fenomenologické metódy Husserla a Heideggera pri riešení problému pravdivosti poznania. Po zhodnotení kritického stanoviska amerického filozofa L. Versenihho k Heideggerovej teórii (najmä k jeho poslednému obdobiu) podáva Kvižinadze rozbor fenomenologickej koncepcie pravdy z pozícií marxisticko-leninskej teórie poznania, poukazujúc na jej iracionálny, ba až mystický charakter. Autor zdôrazňuje, že ani jedna zo spomínaných teórií pravdy nemôže adekvátne vyriešiť skutočnú povahu pravdy preto, lebo pristupuje k problémom z nesprávnych svetonázorových predpokladov a opiera sa o ohraničené, príliš úzke metodologické

a filozofické východiská, redukuje skutočnú povahu pravdy (a všeobecnejšie aj povahu poznávacích procesov), absolutizuje parciálne aspekty problému, nerešpektuje súvislosti a vzťahy s ostatnými stránkami daného problému. Tieto jednostrannosti a ohraničenia prekonáva jedine marxisticko-leninská teória poznania, ktorá pri skúmaní problému pravdy vychádza z Leninovej tézy o nemožnosti objasnenia pravdy na základe kritérií jej vystihovania. Kvižinadze kriticky rozoberá príčiny neúspechov tradičnej gnozeológie v otázke pravdy. Správne zdôrazňuje negatívne následky tendencií vedúcich k absolutizácii určitého, vždy viac-menej ohraničeného kritéria pravdivosti, pomocou ktorého sa filozofi usilovali vysvetliť aj samu podstatu pravdy. Nadväzujúc na myšlienky V. I. Lenina, usiluje autor o ďalšie rozvíjanie otázok metodologických a teoretických predpokladov nevyhnutných na skutočné zdôvodnenie podstaty pravdy, na zdôvodnenie teórie objektívnosti pravdy. Pozornosť venuje princípu objektívnosti jednak z historických aspektov, jednak z aspektov jeho aplikácií v súčasných gnozeologických koncepciách, pričom neustále upozorňuje na dôležitosť spätosti poznania a praxe, ako je táto chápaná v dialektickomaterialistickej teórii pravdy. Autor ďalej skúma závislosť pravdivosti poznania (možnosti dosiahnuť pravdivé poznanie) od rôznych aktivít spoločenského človeka a v súvislosti s touto otázkou, ako aj s otázkou vzťahu kritérií pravdy a jej podstaty, upozorňuje na niektoré závažné problémy filozofickej povahy. Je to najmä problém určenia poznávacieho obsahu vedomia, ktorému sa pripisuje vlastnosť pravdivosti a problém určenia kritérií, pomocou ktorých sa stanovuje pravdivosť poznávacieho obsahu vedomia. Vzťahu týchto kritérií a spoločensko-historickej praxe venuje autor značnú pozornosť,

no zároveň skúma aj problémy súvisiace s možnosťami teoretického zdôvodňovania pravdivosti určitého poznávacieho obsahu vedomia. Otázky, ktoré autor nastoluje v súvislosti s problémami teoretického zdôvodňovania pravdivosti čiastočného či celkového poznávacieho obsahu vedomia a mnohé ďalšie, sú veľmi závažné, s viacerými jeho názormi možno súhlasiť, no niektoré by vyžadovali väčšiu precizáciu. Máme na mysli napr. tvrdenie o pravdivosti zmyslových foriem odrazu: „Pocity sú subjektívnym obrazom objektívneho sveta, a preto možno hovoriť o ich pravdivosti.“ (s. 100) Marxisticko-leninská teória zdôrazňuje, že pocity a vnemy majú v sebe taký obsah, ktorý je nezávislý od subjektu, človeka, ľudstva, presnejšie by sa to dalo vyjadriť tak, že pocity a vnemy majú v sebe moment objektívnej pravdy. Toto tvrdenie marxisticko-leninská filozofia nielen postuluje, ale aj dokazuje, resp. ukazuje metódu, ako dokázať existenciu objektívnej pravdy ako momentu zmyslových foriem odrazu; táto ich predmetnosť sa dokazuje v praxi.

Úlohu filozofickej teórie vo vedecko-teoretickom skúmaní pravdivosti vidí Kvižinadze nielen v jej zdôvodňovaní pomocou vedeckých a špeciálnych metodologicko-filozofických analýz, ale aj vo vytvorení svetonázorovej koncepcie a v ignorovaní tejto druhej stránky úlohy, vidí jednu zo základných chýb pozitivistickej a vôbec celej buržoáznej filozofie. Jej pluralizmus pokladá autor viac-menej za iluzórny práve pre príbuznosť všeobecno-teoretických a metodologických (nevynímajúc z toho ani svetonázorové) východísk, na ktorých buržoázna filozofia stavia. Ohraničenosť týchto koncepcií môže prekonať len dialektickomaterialistická teória poznania, ktorá pri hľadaní a zdôvodňovaní kritérií pravdy uskutočnila prechod k praktickej činnosti spoločn-

ského subjektu. Domnievame sa, že aj keď problém explikácie pojmu pravdy si bude vyžadovať ešte oveľa hlbšie a precíznejšie rozpracovanie, nemožno bez povšimnutia prejsť ani

okolo malého príspevku k jeho riešeniu, ktorý predstavuje knižka R. E. Kvižinadzeho.

Etela Farkašová

O VZŤAHU ČINNOSTI, VEDOMIA A OSOBNOSTI

A. N. LEONTĚJEV, Činnosť, vedomí, osobnosť. Nakl. Svoboda, Praha 1978, 221 s.

Rozsahom nevelká knižka A. N. Leontjeva predstavuje významný metodologický návod na skúmanie niektorých psychologických problémov súvisiacich so vzťahom vedomia a vonkajšieho sveta. História i súčasnosť potvrdzujú, že mnohé špeciálnovedné disciplíny, zaznamenávajúce rast svojej experimentálnej základne, sa ocitajú v slepých uličkách pre nedostatočne rozpracované teoretické interpretácie získaných empirických faktov. Teoretické východisko z takéhoto bludiska môže niekedy poskytnúť aj dôsledná sebareflexia tej ktorej vedy, častejšie však sa vedy opierajú o vypracovaný filozoficko-metodologický systém. Aj vývoj psychológie prebiehal zložitými peripetiami, vychyľujúc sa pri vysvetľovaní základných problémov raz k idealizmu, raz k materializmu. K najzávažnejším obrátom súčasnej psychológie patrí nesporne aj obrat, ktorý by sme mohli nazvať kopernikovským. Duševný život v takomto chápaní predstavuje len relatívne samostatný vývojový proces, ktorý je spojený (a z nej aj odvodený) so širšou sieťou vzťahov individua a prírodno-sociálneho sveta, pričom determinujúcou rovinou uvedených vzťahov je rovina praktickej materiálno-predmetnej činnosti.

Osou Leontjevej knihy je analýza významných dôsledkov takéhoto obratu v psychológii od subjektívno-idealistických koncepcií (vysadné postavenie individua ako ptolemaiovskej

planéty) k historickomaterialistickej koncepcii (individuálne vedomie ako odraz objektívnej skutočnosti v svetle historicky akumulovanej ľudskej predmetnej praxe). Pri svojich rozboroch vychádza autor z tradície sovietskej psychológie budovanej takými osobnosťami ako napr. Blonskij, Vygotskij, Uznandze, Rubinštejn a iní.

Hlavný význam recenzovanej práce spočíva jednak v kritike rôznych idealistických, ale aj pseudomaterialistických koncepcií (či už teórie paralelizmu odsúvajúcej psychiku na vedľajšiu koľaj alebo teórie naivného fyziologického determinizmu redukujúce psychiku na fyziológiu), jednak v pozitívnom rozpracovávaní základných kategórií a pojmov marxistickej psychológie. Bez takéhoto aparátu nie je vôbec možné budovať komplexný systém psychológie ako vedy o vzniku, funkcii a stavbe psychických procesov a o ich vzťahu k objektívnej realite.

Za najdôležitejšie kategórie ako nevyhnutné komponenty celého aparátu pokladá Leontjev kategóriu predmetnej činnosti, kategóriu vedomia a kategóriu osobnosti, pričom prvá tvorí východisko pre ostatné. Autor upozorňuje na jej rôzne chápanie aj vnútri sovietskej psychológie; niektorí vysvetľujú totiž predmetnú činnosť len ako podmienku psychického odrazu (aj jeho formy), čo je však nedostačujúce. Úplný význam kategórie predmetnej činnosti pre ďalší vý-